

МОДЕРНІЗАЦІЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЕМЕЛЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЇХ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ

Будзяк О.С., кандидат економічних наук

*Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Мінприроди України*

Проаналізовано існуючі проблеми пов'язані з поділом і встановленням чітких меж земель різних категорій у природі. Обґрунтовано необхідність модернізації існуючої класифікації земель за цільовим призначенням. Запропоновано виокремлення земель здійснювати за домінуючим функціональним використанням – екологічним, економічним та соціальним.

Ключові слова: використання земель, землі природного типу, землі продуктивного типу, землі техногенного типу.

Постановка проблеми

Екологічно не виважена господарська діяльність призводить до поширення негативних процесів, збільшення площ деградованих земель, зниження родючості ґрунтів і загалом до порушення екологобезпечного, допустимого співвідношення площ природних екосистем і видозмінених людською діяльністю агросистем. З огляду на екологічну ситуацію, що склалася в землекористуванні, виникає нагальна потреба у систематичному поліпшенні порушених деградаційними факторами земельних угідь та в необхідності їх утримання у стані природної рівноваги з метою збереження закладеного природою потенціалу.

Проблема формування екологобезпечного використання земель України в нинішніх умовах є актуальним завданням і потребує наукових розробок, передусім, з удосконалення стру-

ктури земельного фонду нашої держави, тобто збільшення частки лісів та лісовкритих площ, розширення площ природоохоронних земель за рахунок зменшення частки сільськогосподарських угідь, а разом із тим і вдосконалення класифікації земель. Це дасть можливість вчасно реагувати на зміни у земельних відносинах, розв'язувати питання перерозподілу земель між сферами національного господарства та суб'єктами землекористування тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Розробленням теоретико-методологічних підходів щодо збереження, відтворення й екологобезпечного використання земельних ресурсів займалися такі науковці, як: Д.І. Бабміндра, В.М. Будзяк, В.Г. В'юн, В.В. Горлачук, Д.С. Доб-

ряк, Й.М. Дорош, О.П. Канаш, Л.Я. Новаковський, І.А. Розумний, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, А.М. Третьак та ін. Проте питанню модернізації класифікації земель як передумови екологобезпечного їх використання досі приділяється недостатня увага. Фактично не розроблені теоретичні засади екологобезпечного використання більшості категорій земель, не сформована його науково обгрунтована модель, законодавчо непорядкованими залишаються багато питань.

Мета статті – висвітлення науково обгрунтованих пропозицій щодо необхідності модернізації існуючої класифікації земель для формування екологобезпечного їх використання.

Виклад основного матеріалу

Існуюча класифікація земель за категоріями відповідно до їх цільового використання нині не відображає різноплановість їх функціонального використання, що ускладнює поділ і встановлення чітких меж земель різних категорій у природі. Так, неточності в обліку земельних ділянок породжують не тільки екологічні, але й правові та економічні проблеми. Наприклад, землекористувачі, які мають у власності чи користуванні кілька земельних ділянок одного і того ж цільового (лісгосподарського) призначення в межах адміністративної одиниці, обліковуються один раз, тоді як земельна ділянка лісгосподарського призначення одного землекористувача чи власника, розташована на межі територій двох адміністративних районів і більше обліковується відповідну кількість разів. Унаслідок цього спотворюється реальна картина за кількістю власників та землекористувачів, а також за кількістю та розмі-

ром земельних ділянок лісгосподарського призначення.

Проблема кількісного обліку земель лісгосподарського призначення спричиняє проблеми, пов'язані зі встановленням справжнього власника землі й того, хто їх використовує в правових межах згідно з чинним законодавством України. А це позначається на ефективності екологічних заходів – неправомірній зміні цільового призначення, раціональному використанні та заходах щодо охорони земель лісгосподарського призначення тощо [1].

Правові, економічні й екологічні колізії виникають також і на природоохоронних курортних землях та землях історико-культурного призначення, які є загальнодержавною власністю, тому підлягають особливій охороні, не приватизуються й можуть лише передаватися у постійне чи тимчасове використання. Однак рекреаційні землі можуть знаходитися в усіх трьох формах власності. У зв'язку з цим виникають неузгодженості, згідно з якими одна і та ж сама земельна ділянка, що потрапляє під два режими цільового використання, одночасно може підлягати приватизації (землі рекреаційного призначення) і не може бути приватизована (землі природно-заповідного фонду) тощо.

Отже, існуючий стан земель підтверджує те, що державна політика в сфері використання земель продовжує залишатися неефективною [3], а наявна класифікація земель за категоріями відповідно до їхнього цільового використання й досі викликає дискусії як з приводу оптимального розуміння сутності тих чи інших категорій земель, так і з можливого різнобічного виконання однією й тією ж самою земельною ділянкою своїх функцій,

що робить обтяжливим поділ і встановлення чітких меж земель різних категорій у натурі. В ринкових умовах приватна власність на землю лише ускладнює ситуацію. За таких умов розробити нормативи щодо еколого-безпечного використання земель для всіх юридичних і фізичних осіб – суб'єктів землекористування – та ще й покатегоріально видається неможли-

вим. Виходячи з такої ситуації, для полегшення розв'язання екологічних, економічних і соціальних проблем пропонуємо дещо інший альтернативний варіант класифікації. В її основі лежатиме виокремлення земель за домінуючим функціональним використанням – екологічним, економічним та соціальним.

1. Розподіл земель адміністративно-територіальних одиниць у розрізі типів використання, станом на 01.01.2012 року *

Адміністративно-територіальне утворення	Кількість власників землі та землекористувачів	Загальна площа земель, тис. га	Площа суші, тис. га			
			усього	у тому числі		
				землі природного типу	землі продуктивного типу	землі техногенного типу
АР Крим	983 906	2694,5	2482,2	1012,4	1281,2	188,6
Області:						
Вінницька	1 349 265	2649,2	2605,8	722,9	1726,4	156,5
Волинська	769 178	2014,4	1969,0	1203,8	673,2	92,0
Дніпропетровська	1 370 296	3192,3	3036,8	649,0	2126,1	261,7
Донецька	1 765 351	2651,7	2609,3	704,1	1652,4	252,8
Житомирська	1 055 073	2982,7	2934,2	1673,6	1098,8	161,8
Закарпатська	737 138	1275,3	1256,9	991,5	199,8	65,6
Запорізька	991 354	2718,3	2546,7	491,3	1905,1	150,3
Івано-Франківська	1 062 759	1392,7	1369,3	901,6	390,7	77,0
Київська	1 550 880	2895,7	2713,9	1064	1356,1	293,8
Кіровоградська	740 136	2458,8	2381,9	483,3	1763,3	135,3
Луганська	1 107 033	2668,3	2646,3	1191,0	1279,7	175,6
Львівська	1 366 436	2183,1	2140,3	1203,4	796,1	140,8
Миколаївська	695 400	2458,5	2329,7	485,3	1698,1	146,3
Одеська	1 156 863	3331,4	3120,1	849,6	2072,5	198,0
Полтавська	948 005	2875,0	2726,6	779,6	1770,5	176,5
Рівненська	684 432	2005,1	1961,8	1215,6	657,3	88,9
Сумська	883 968	2383,2	2352,3	1000,9	1226,7	124,7
Тернопільська	810 613	1382,4	1363,1	418,5	854,3	90,3
Харківська	1 368 240	3141,8	3081,1	972,0	1927,0	182,1
Херсонська	632 725	2846,1	2415,2	503,5	1776,8	134,9
Хмельницька	996 576	2062,9	2020,6	647,0	1252,7	120,9
Черкаська	717 490	2091,6	1955,9	563,9	1271,6	120,4
Чернівецька	714 484	809,6	790,8	407,6	331,7	51,5
Чернігівська	935 133	3190,3	3122,3	1555,7	1410,4	156,2
Україна	25 392 734	60 354,9	57 932,1	21 691,1	32 498,5	3742,5

* Розраховано автором за даними [2].

Так, землі, які мають первинні властивості й можуть повертатися

у стан природної рівноваги чи відтворювати свої природні властиво-

сті після певних незначних антропогенних втручань, виконувати функцію екологічного стабілізатора й здатні підтримувати екологічний баланс навколишнього природного середовища, пропонуємо включати до групи *земель природного типу* (ліси, озера, річки, болота, природні луки та заплави річок, піски, заповідники тощо – домінує екологічна функція – оздоровлення довкілля і збереження якості земель) (табл.). Станом на 01.01.2012 року їх налічувалося 21 691,1 тис. га, або 37,4 %. Це ліси площею 10 611,3 тис. га, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження та перелоги – 9059,1 тис. га і відкриті заболочені землі, сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом та відкриті землі без рослинного покриву – 2020,7 тис. га.

Земельні вгіддя, що втратили властивості природних екосистем через тривале й постійно змінюване антропогенне навантаження і які у структурі угідь переважно становлять основну частку й відповідають за продовольче забезпечення населення продуктами харчування, пропонуємо включати до групи *земель продуктивного типу* (землі з частково зміненими ландшафтами: орнопридатні агроландшафти – домінує економічна функція). Нині такі землі займають 32 498,5 тис. га, зокрема, це сільськогосподарські орнопридатні вгіддя, частка яких становить 56,1 %.

Решта земель України – *техногенного типу* з докорінно зміненими екосистемами та суттєво порушеними в них енергетичними зв'язками. Вони зазнають найпотужнішого техногенного навантаження, величина якого є, як прави-

ло, сталою або змінюється з невеликою амплітудою. Ці землі характеризуються дуже зміненим рослинним і тваринним світом, погіршеним складом атмосферного повітря через високу насиченість рідкими, твердими й газоподібними відходами промислових виробництв і транспорту, а також деформованим, а у деяких місцях і повністю знищеним асфальтом, будівлями, бетоном тощо ґрунтовим покривом. Для цієї групи земель важливим є забезпечення оптимального поєднання природних й антропогенних складових із метою збереження цілісності екосистем та її можливості саморегулюватися і самовідновлюватися. В основі виокремлення лежить багатофункціональне соціальне призначення – це, насамперед, міські населені пункти (землі під житловою забудовою), землі промисловості (землі під промисловими підприємствами, заводами, фабриками), землі, які використовуються як для транспорту й зв'язку, так і для розвитку технічної інфраструктури (землі під транспортними шляхами, електростанціями), місця для утилізації відходів, терикони, шахти та ін. У структурі земельного фонду вони займають 3742,5 тис. га, або становлять 6,45 %.

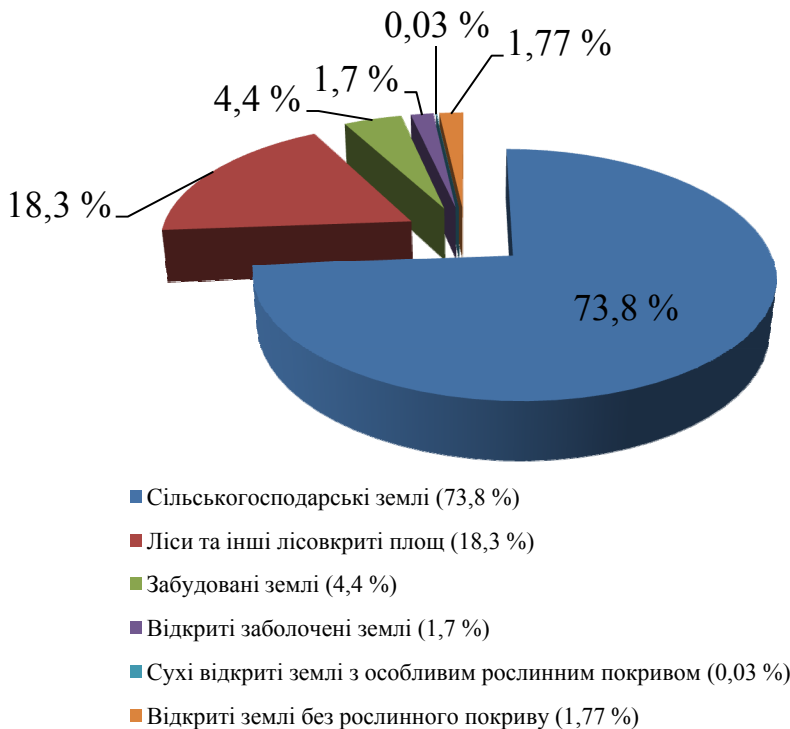
Для порівняння на рисунку 1 подана існуюча структура земельного фонду України та пропонована його структура згідно з класифікацією земель, в основі якої буде виокремлення земель за домінуючим функціональним використанням (рис. 2).

На землях природного типу природні процеси, у тому числі й кругообіг речовин, відбуваються

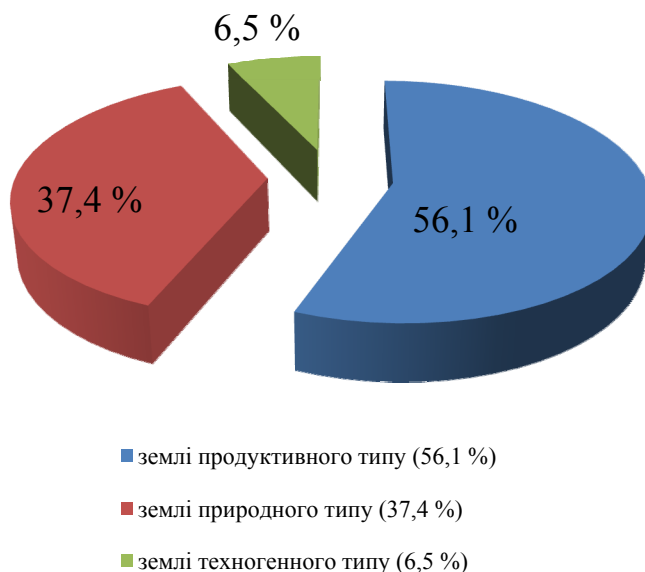
таким способом, що не породжують ні надлишку, ні дефіциту складових земельних ресурсів. Така досконалість у досягненні рівноваги між різними природними процесами є основою екологічно безпечного функціонування екосистем.

Землі природного типу повинні мати здатність до саморегуляції й самовідновлення і високу екологічну стійкість. Для формування та оздоровлення лісових ресурсів на землях природного типу доцільно застосовувати такі заходи, як відтворення лісів (відновлення лісів на зрубках, землях, непридатних для

сільськогосподарського використання, тощо), лісовідновлення (висівання лісового насіння і садіння лісових культур), лісорозведення (зокрема, плантаційне, розширене відтворення лісів за рахунок пошуку на землях лісового фонду, не вкритих лісовою рослинністю земель, а також збільшення насаджень із швидкорослих деревних порід), насадження нових лісів (здійснюється за рахунок зростання площ захисних лісових насаджень та полезахисних лісових смуг), формування культурних пасовищ тощо.

Рис. 1. Існуюча структура земельного фонду України згідно з класифікацією земель за цільовим призначенням (розраховано автором за даними [2])

Рис. 2. Пропонована структура земельного фонду України згідно з класифікацією земель за домінуючим функціональним використанням (розраховано автором за даними [2])

Щодо земель продуктивного типу, то тут слід зазначити, що й досі з кожного гектара сільськогосподарських земель щорічно змивається до 30–40 т ґрунту та виноситься до 11 млн т гумусу, а на землях, зайнятих просапними культурами, ще більше – до 100–200 т ґрунту [4]. У цілому щорічно в нашій державі втрати ґрунту сягають 600 млн т, із них понад 20 млн т – втрати гумусу [8].

Як наслідок за останні 100 років ґрунти України втратили майже 1/4 своїх природних запасів. Через перевищення втрат ґрунту над допустимими нормами щорічно лише ерозійні процеси викликають необхідність віднесення по 80–100 га сільськогосподарських угідь до категорії еродованих земель. Загалом еродовані землі становлять близько 20 млн га сільськогосподарських угідь України [6].

Найбільше піддані ерозії схиліві розорані ділянки, з яких понад 30 % зазнають водної та понад 50 % вітрової ерозій. Критерієм впливу ерозійних процесів у такому разі є загальний рівень допустимих втрат родючості ґрунту. При цьому встановлено, що при зниженні родючості ґрунтового покриву понад 30 %, ґрунт неспроможний у подальшому виконувати повною мірою свої функції, оскільки швидкість втрат родючого шару (гумусу) значно перевищує темпи ґрунтоутворення [5].

Пропонований підхід до класифікації земель для земель продуктивного типу використання дасть змогу: зменшити економічні витрати при використанні останніх; поліпшити їхній екологічний стан виведенням з інтенсивного сільськогосподарського обігу малоприсаєданих земель; збалан-

сувати співвідношення площ ріллі, кормових угідь і природних лук, а також підвищити рівень сільськогосподарського виробництва й сприятиме задоволенню потреб споживачів в екологічній сільськогосподарській продукції.

Нині землі техногенного типу використання характеризуються високою бідністю та одноманітністю молодих біоценозів, які через тривале користування позбавлені властивостей природних екосистем, втім у національному господарстві ці землі продовжують виконувати свої важливі функції й мають високу вартість. Крім того, вони відзначаються високою освоєністю, що відображаються в рівні антропогенного і техногенного навантаження.

Для земель техногенного типу однією з головних небезпек є розміщення джерел екологічного ризику, тобто підприємств, діяльність яких спричиняє небезпеку забруднення земель, погіршення стану якості довкілля та несе загрозу здоров'ю населення. Тепер чим більший за розмірами населений пункт, тим більше зосереджено в ньому різних галузей і виробництв. Відповідно розширюється й урізноманітнюється асортимент токсикантів, які потрапляють на прилеглі землі. Забруднення земель техногенного типу в міру віддалення від джерел ризику зменшується, і вже на відстані 5–20 км може знаходитися у межах норми. Проте навколо великих промислових центрів може спостерігатися забруднення земель на відстані 100–150 км [7].

У регіональному розрізі землі техногенного типу потерпають від забруднення практично по всій території України, але найбільше у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Жито-

мирській, Закарпатській, Київській, Луганській, Харківській і Херсонській областях. Дещо менше техногенне навантаження мають землі Рівненської, Черкаської, Чернівецької та Чернігівської областей. Найбільшим ризикам піддаються землі з високою концентрацією підприємств хімічної й нафтохімічної промисловості. Усунути повністю ризики забруднення земель техногенного типу нині і змінити тип землекористування практично неможливо. Тому екологобезпечне використання вказаних земель повинне вибудовуватися таким чином, щоб передбачати створення безпечного життєвого середовища, якнайповніше збереження природних екосистем та формування нових естетично-привабливих ландшафтів.

Одним із шляхів оптимізації використання земель техногенного типу є виявлення земель, які використовуються не за призначенням і з порушенням установлених законодавством норм; перегляд планів забудови з метою їх ущільнення та дотримання всіх екологічних норм навантаження, а також щодо охорони, збереження, відтворення і використання зелених зон і ландшафтів, виведення промислових та інших об'єктів за межі населених пунктів, що забезпечить компактніше їх розташування і сприятиме збільшенню простору для житлової забудови й об'єктів обслуговуючої інфраструктури та зменшить техногенне навантаження на землі населених пунктів.

Висновки

Запропонована структура земельного фонду України, в основі якої лежатиме модернізована класифікація земель, сприятиме екологобезпечному їх використанню. Це, по-перше, зме-

ншить кількість груп земель і дасть змогу чіткіше й ґрунтовніше розробити для землекористувачів норми та стандарти землекористування, по-друге, розширить функції земель щодо їх цільового використання в межах групи; по-третє, чітке встановлення домінуючої функції покладе край плутанині з виділенням меж у природі й полегшить нормативно-правове їх врегулювання.

Список літератури

1. Будзяк О.С. Використання земель в лісових екосистемах України / О.С. Будзяк // Екологія і природокористування: зб. наук. пр. ІПРЕ НАН України. – 2009. – Вип. 12. – С. 87–94.
2. Державний земельний кадастр України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mir-ekspertiz.info/zakon-ukraini-pro>.
3. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх еколого-безпечного використання / [Д.С. Добряк, О.П. Канаш, Д.І. Бабміндра, І.А. Розумний]. – 2-е вид. допов. – К. : Урожай, 2009. – 464 с.
4. Міщенко І.М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / І.М. Міщенко. – Кіровоград : Центрально-Укр. вид-во, 2001. – 84 с.
5. Моніторинг земель : підручник / [О.М. Гаркуша, В.В. Горлачук, В.В. Мельніченко та ін.] ; за ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 134–140.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні // Міністерство охорони навколишнього природного середовища України, 2008 р. – 368 с.

7. Оцінка і прогноз якості земель : навчальний посібник / [С.Ю. Булігін, А.В. Барвінський, А.О. Ачасова, А.Б. Ачасов]. – Х. : ХНАУ, 2008. – С. 101–102.

8. Россоха В.В. Методичні підходи оцінювання природно-біологічного потенціалу аграрної сфери економіки / В.В. Россоха. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 13.

---

* * *

Проанализированы существующие проблемы, связанные с разделением и установлением четких границ земель разных категорий в природе. Обоснована необходимость модернизации существующей классификации земель за целевым назначением. Предложено выделение земель осуществлять за доминирующим функциональным использованием – экологическим, экономическим и социальным.

Ключевые слова: *использование земель, земли природного типа, земли продуктивного типа, земли техногенного типа.*

* * *

Existing problems associated with the division and the establishment of clear boundaries of land of different categories in the field have been analyzed. The necessity of modernization of existing land classification for the intended purposes has been substantiated. The separation of land has been proposed to be fulfilled through dominative functional kind of use – ecological, economic or social.

Keywords: *land use, natural type of land, productive type of land, anthropogenic type of land.*
